

ZAŁĄCZNIK nr 4:

KOBIETY – MATKI NIEPODLEGŁOŚCI

„...Służyły idealom, nie szukały wyróżnień. Naraziły się wiele razy na bezslawną śmierć. Bezinteresowność posunęły do absolutnego samozaparcia (...). Służyły jako wywiadowczynie, niosły ciężką służbę sanitarną, aprowizacyjną. Na tyłach rosyjskich organizowały zamachy na linje kolejowe, mosty. Nie bały się Niemców, tak, jak i Moskali*. Na rozkaz wodza pełniły niebezpieczne obowiązki wojskowe (...). Nazwiska ich potomność winna przechować w wiecznej a wdzięcznej pamięci.”*

Bohaterskie niewiasty, „Świat” nr 50 z 10 października 1927

* Pisownia zachowana zgodnie ze źródłem.

KOBIETY-MATKI NIEPODLEGŁOŚCI należały do kobiet wykształconych, bardzo dobrze wyszkolonych, kierowały się ideowością, patriotyzmem. W okresie poprzedzającym wybuch I wojny światowej były niejednokrotnie związane z organizacją bojową PPS, drużynami Związkowymi i Strzeleckimi. Pełniły funkcję kurierek, dromaderek (nazywane tak w gwarze konspiracyjnej, od dromadera – wielbłąda wykorzystywanego do transportu ludzi i towarów), przemycaly przez granicę broń, amunicję, bibułę – nielegalne druki, ulotki, ważne dokumenty, odpowiadały za łączność, obsługę magazynów z bronią i materiałami wybuchowymi.

W latach 1914-1918 angażowały się w działania wojenne jako nieustraszone wywiadowczynie, kurierki przekraczające granice państw, linie frontu. Działały w strukturach Polskiej Organizacji Wojskowej, służyły w Legionach Polskich, od 1918 roku w Ochotniczej Legii Kobiet – pomocniczej formacji wojskowej. Były doskonałymi instruktorkami i sanitariuszkami opatrującymi rannych żołnierzy w szpitalach przyfrontowych, niejednokrotnie również na polach bitewnych. Dostarczały żywność oraz odzież Legionom, m.in. wysyłając paczki na front, prowadziły kuchnie, herbaciarnie, organizowały pocztę, a także łączność legionistów z rodzinami. Dbały o rozwój intelektualny legionistów, dostarczając im na front książki.

W latach 1918-1922 brały udział w odbudowie państwa polskiego, walczyły czynnie w trudnym okresie kształtowania się jego granic. W niepodległej Polsce współtworzyły elitę społeczną, wykonując różne zawody. Były lekarkami, publicystkami, nauczycielkami, artystkami, zajmowały ważne stanowiska w administracji państwowej, zasiadały w sejmie i senacie, angażowały się aktywnie w pracę społeczną i edukacyjną.

W okresie II wojny światowej stały się wzorem dla konspiratorek z Armii Krajowej i dziewczyn z oddziałów powstańczych Warszawy. Zaangażowały się ponownie w pracę konspiracyjną, działały w strukturach Podziemnego Państwa Polskiego, dzięki wcześniejszym doświadczeniom, stanowiły niejednokrotnie zasób kadrowy podziemnych organizacji. Prowadziły ponownie niestrudzenie walkę o niepodległą i suwerenną Polskę. Po zakończonej wojnie część z nich została zmuszona do przebywania poza granicami kraju, na uchodźstwie.

Poniżej zostało przybliżonych kilka sylwetek z bardziej znanych **KOBIET-MATEK NIEPODLEGŁOŚCI**.

ALEKSANDRA PIŁSUDSKA,

ze Szczerbińskich, ur. 12 grudnia 1882, zm. 31 marca 1963 w Londynie, działaczka niepodległościowa, służyła w Legionach Polskich, odznaczona Orderem Virtuti Militari, działaczka Polskiej Partii Socjalistycznej i Polskiej Organizacji Wojskowej, druga żona Józefa Piłsudskiego. O niepodległość Rzeczypospolitej walczyła w PPS, POW, Legionach Polskich. Dama Orderu Virtuti Militari. W wolnej i niepodległej II RP realizowała się w pracy społecznej pomagając poszkodowanym, najuboższym oraz dzieciom. Od 1939 roku przebywała w Anglii na uchodźstwie, odgrywając ważną rolę w życiu polskiej emigracji.

Po wstąpieniu w 1904 roku do PPS, brała udział w wielu akcjach bojowych, w tym pod Bezdanami (tzw. napad czterech premierów na carski pociąg przewożący złoto i pieniądze) oraz w napadzie na bank Państwowy w Kijowie. Podczas I wojny światowej była komendantką kobiecej służby kurierskiej w Oddziale Wywiadowczo-Kurierskim I Brygady Legionów. Działała również w warszawskiej Lidze Kobiet Pogotowia Wojennego. W listopadzie 1915 roku została uwięziona przez Niemców w obozie w Szczypiornie, a następnie w Luban (Lubań) na Dolnym Śląsku. Po rocznym uwięzieniu została zwolniona. Od 1917 do 1918 pracowała w POW jako kurierka materiałów wybuchowych i jako wywiadowca. Bywa nazywana matką polskiej niepodległości.

WANDA KRAHELSKA,

1. voto **Dobrodzicka**, 2. voto **Filipowiczowa** ps. „Alina”, ur. 15 grudnia 1886, zm. 5 lutego 1968 w Warszawie, działaczka PPS, członkini Organizacji Bojowej PPS. Odznaczona Krzyżem Niepodległości z Mieczami i medalem „Sprawiedliwy wśród Narodów Świata” za pomoc Żydom w czasie II wojny światowej.

Przeprowadziła, wraz z dwiema innymi kobietami, słynny (choć nieudany) zamach na generała gubernatora Georgija Skałona w 1906 roku, po ucieczce do Galicji uniewinniona przez sąd austriacki. W latach 1915-1916 pracowała w Biurze Prasowym Naczelnego Komitetu Narodowego, związana była z pomocniczymi służbami I Brygady

Legionów, wcześniej we Florencji z Komisją Tymczasową Skonfederowanych Stronnictw Niepodległościowych. W niepodległej Polsce prowadziła działalność oświatową, społeczno-polityczną, kulturalną (redaktorka naczelną artystycznego miesięcznika „Arkady”), przebywała z mężem Tytusem Filipowiczem na placówkach dyplomatycznych. W czasie II wojny światowej pomagała ludności żydowskiej. Wraz z Zofią Kosasak-Szczucką powołała we wrześniu 1942 roku, przy wsparciu Delegatury Rządu na Kraj, Społeczny Komitet Pomocy Ludności Żydowskiej im. Konrada Żegoty (od grudnia 1942 roku nazywany Radą Pomocy Żydom „Żegota”).

WANDA GERTZ,

ps. „Lena”, „Kazik”, ur. 13 kwietnia 1896 r., zm. 10 listopada 1958 w Londynie, działaczka patriotyczna i niepodległościowa, major Wojska Polskiego, żołnierz Kedywu. Swoje umiłowanie Ojczyzny okazała służąc w Legionach Polskich (zaciągnęła się do nich jako Kazik Żuchowicz), w Polskiej Organizacji Wojskowej, walcząc z bolszewikami w 1920 r. W lipcu 1920 r. dowodziła batalionem w walkach o Wilno. Zofia **Zawiszanka** opisała ją jako „dziewczynę Rycerkę”, która łączy w sobie „męski honor żołnierza i godność dziewczycy”.

Piękną niepodległościową kartę zapisała także podczas II wojny światowej, w tym w Powstaniu Warszawskim. Po jego upadku trafiła do obozu jenieckiego w Niemczech, po zakończeniu wojny pozostała na emigracji.

ZOFIA ZAWISZANKA/ZOFIA KERNOWA,

1. voto **Gąsiorowska**, 2. voto **Kernowa**, ps. Anna Wiśniowiecka, Zofia Zawiszanka, ur. 8 lutego, zm. 2 lipca 1971 w Krakowie, polska poetka, prozaiczka i publicystka, działaczka niepodległościowa.

Zofia Zawiszanka rzuciła szkołę, by poświęcić się walce o wolność. Walczyła czynem: w Polskiej Partii Socjalistycznej, Związku Walki Czynnej, Związku Strzeleckim. Jako kurier wielokrotnie przekraczała granice zaboru austriackiego i rosyjskiego. W czasie I wojny światowej pracowała w wywiadzie Legionów Polskich. Należała do Polskiej Organizacji Wojskowej. Dostarczała patrolom Józefa Piłsudskiego informacji o ruchach wojsk rosyjskich. Jej dwór był punktem kontaktowym dla kurierów Oddziału Wywiadowczego oraz dla legionistów. Kobieta o niebywałej odwadze.

MARIA WITTEK,

ur. 16 sierpnia 1899, zm. 19 kwietnia 1997 w Warszawie. Pierwsza Polka w historii Wojska Polskiego, która została mianowana na stopień generała. Dama Orderu Virtuti Militari. Od 1911 roku była harcerką, w wieku osiemnastu lat, wstąpiła w Kijowie do Polskiej Organizacji Wojskowej i ukończyła szkołę podoficerską, nieco później również studia na Wydziale Matematycznym Uniwersytetu Kijowskiego. Już w 1920 r. w ramach Ochotniczej Legii Kobiet brała udział w obronie Lwowa, po raz pierwszy otrzymując Virtuti Militari. W wolnej Polsce była komendantką naczelną Przynależenia Wojskowego Kobiet. W czasie II wojny światowej związała się ze strukturami Podziemnego Państwa Polskiego, brała udział w Powstaniu Warszawskim. W czasach PRL-u była represjonowana (aresztowana w 1949 roku).

ALEKSANDRA ZAGÓRSKA,

1.voto **Bitschan**, 2.voto **Bednarz**, 3.voto **Zagórska**, pseudonim Magda, ur. 22 czerwca 1882, zm. 14 kwietnia 1965 w Warszawie, podpułkownik Wojska Polskiego, żołnierz Legionów, organizatorka i komendantka Ochotniczej Legii Kobiet działaczka niepodległościowa. W działalność konspiracyjną Polskiej Partii Socjalistycznej włącza się już jako dwudziestoletnia studentka chemii na Uniwersytecie Jagiellońskim, transportując broń i nielegalne publikacje. W 1905 roku zaczyna pracę w warszawskim laboratorium materiałów wybuchowych. Była matką Jurka Bitschana, który poległ w listopadzie 1918 roku w obronie Lwowa. W grudniu 1918 roku utworzyła we Lwowie Ochotniczą Legię Kobiet (OLK), we wrześniu 1920 roku liczba legionistek w całej Polsce sięga 2500.

MARIA PIŁSUDSKA,

z domu **Koplewska**, 1.voto **Juszkiewicz**, ur. ok. 1865, zm. 17 sierpnia 1921 w Krakowie, polska nauczycielka, działaczka Polskiej Partii Socjalistycznej; pierwsza żona Józefa Piłsudskiego. Działała w Polskiej Partii Socjalistycznej. Nazywana była przez działaczy PPS *Piękną Damą* lub *Piękną Panią*. 15 lipca 1899 zawarła związek małżeński z Józefem Piłsudskim. Wraz z nim redagowała czasopismo „Robotnik”. W związku z działalnością konspiracyjną została aresztowana przez władze rosyjskie w 1900 i przez kilka tygodni była więziona w więzieniu carskim w Łodzi, a następnie przez 11 miesięcy w X Pawilonie Cytadeli Warszawskiej.

STEFANIA KUŁOWSKA,

ps. „Hanna”, ur. 16 sierpnia 1890, zm. 12 sierpnia 1944, posłanka do Sejmu RP V kadencji, senatorka RP IV kadencji, dama Orderu Virtuti Militari, współzałożycielka Przysposobienia Wojskowego Kobiet, członek Prezydium Rady Naczelnej Obozu Zjednoczenia Narodowego w 1939 roku. Walczyła o niepodległość Polski w Legionach Polskich i Polskiej Organizacji Wojskowej. W II RP była parlamentarzystką, współzakładała Przysposobienie Wojskowe Kobiet. W czasie II wojny światowej służyła w Komendzie Głównej Armii Krajowej. O jej niezłomności świadczy fakt, że była czterokrotnie odznaczana Krzyżem Walecznych.

WANDA IZABELA PEŁCZYŃSKA,

z domu Filipkowska, ps.: „Brzeziewiczówna”, „Makryna”, ur. 6 stycznia 1894, zm. 5 września 1976 w Londynie, działaczka niepodległościowa, publicystka, posłanka na Sejm IV kadencji w II Rzeczypospolitej. Po wybuchu I wojny światowej od 1914 roku była kurierką I Brygady Legionów Polskich oraz Polskiej Organizacji Wojskowej w Warszawie. Uczestniczyła w wojnie polsko-bolszewickiej. W 1919 roku była komendantką kurierek Frontu Litewsko-Białoruskiego, następnie komendantką główną Wydziału Instruktoerek Oświatowych przy Naczelnym Dowództwie Armii.

W czasie II wojny światowej związana była ze strukturami Armii Krajowej. Podczas Powstania Warszawskiego opiekowała się rannymi na trasie Warszawa-Milanówek.

ZOFIA SOKOLNICKA,

ur. 15 maja 1878, zm. 27 lutego 1927 w Poznaniu, polska polityk i działaczka wojenna, posłanka na Sejm Ustawodawczy oraz I kadencji w II RP, członkini Naczelnej Rady Ludowej w 1918. Po wybuchu I wojny światowej odgrywała rolę emisariuszki między Wielkopolską a Centralną Agencją Polską w Lozannie, następnie Komitetem Narodowym Polski w Paryżu. W czasie wojny 1914–1918 pełniła misję pośrednika między Polakami z zaboru pruskiego a tzw. agencją polską w Lozannie. Pretekstem do jej wyjazdów było leczenie wzroku. Dzięki wyjątkowej wprost pamięci mogła przekazywać ważne informacje polityczne nie przewożąc żadnych papierów lub notatek. A zatem pełniła rolę szpiega. Została jedną z ośmiu posłanek w pierwszym powojennym parlamencie.

MARIA RYCHTER,

ps. „Marta”, „Maria”, ur. 26 lutego 1887, zm. 17 marca 1975 w Warszawie, działaczka niepodległościowa, bibliotekarka. Od wiosny 1912 była członkinią Polskich Drużyn Strzeleckich. W sierpniu 1914 pracowała w „Strzelcu” w Krakowie. Od kwietnia 1915 służyła w oddziale wywiadowczym I Brygady Legionów (pełniła funkcję wywiadowcy i kurierki). Po zajęciu Warszawy przez Niemców w sierpniu 1915 działała w Polskiej Organizacji Wojskowej. Na przełomie 1915/1916 zorganizowała m.in. Poczta Listów Prywatnych, która zajmowała się głównie dostarczaniem korespondencji pomiędzy oddziałami Legionów a rodzinami. Wyszukiwała też lokale dla PPS, prowadziła kolportaż pism i ulotek, zajmowała się wykonywaniem fałszywych dowodów osobistych.

JANINA PRYSTOROWA,

ps. „Bogdanowa”, ur. 26 lipca 1881, zm. 3 stycznia 1975 w Warszawie, działaczka społeczna i polityk w okresie międzywojennym, posłanka na Sejm IV kadencji, członek Rady Okręgowej Obozu Zjednoczenia Narodowego Okręgu Wileńskiego w 1937 roku. Żona premiera II RP Aleksandra Prystora. Brała udział wraz z Aleksandrą Szczerbińską (Piłsudską) w akcji pod Bezdunami, została aresztowana przez władze carskie za działalność niepodległościową. W 1912 r. była więziona przez rok na Pawiaku i w Cytadeli. Następnie razem ze skazanym na 7 lat katorgi mężem, została zesłana w głąb Rosji do Orła nad Oką.

IRENA KOSMOWSKA,

ur. 20 grudnia 1879, zm. 21 sierpnia 1945 w Berlinie, działaczka niepodległościowa, ludowa i oświatowa. Po wybuchu I wojny światowej działała m.in. w tajnej Lidze Kobiet Pogotowia Wojennego i Polskiej Organizacji Wojskowej. W II Rzeczypospolitej była posłem na Sejm Ustawodawczy oraz I i II kadencji.

Po wybuchu wojny w 1914 roku uczestniczyła w pracach Zjednoczenia Organizacji Niepodległościowych, działała także czynnie w tajnej Lidze Kobiet Pogotowia Wojennego oraz tworzącej się Polskiej Organizacji Wojskowej. W maju 1915 została aresztowana, a w lipcu 1915 wywieziona w głąb Rosji. Przebywała przez pewien czas w więzieniu na Tagance w Moskwie. Dzięki staraniom rodziny została zwolniona za kaucją i zamieszkała

w Petersburgu, gdzie działała w Polskim Towarzystwie Pomocy Ofiarom Wojny, organizując kursy oświatowe dla uchodźców. Podczas II wojny światowej uczestniczyła w działaniach podziemnego ruchu ludowego (Stronnictwa Ludowego „Roch”). Po aresztowaniu przez gestapo 18/19 lipca 1942 roku więziona była na Pawiaku, a następnie w Berlinie (Moabicy). Zmarła 21 sierpnia 1945 wskutek odniesionych wcześniej ran podczas bombardowania stolicy III Rzeszy.

HALINA DYBCZYŃSKA-NIEZBRZYCKA,

ps. „Kalina”, ur. 10 listopada 1901, zm. po 1939. W kwietniu 1918 w Kijowie wstąpiła do Polskiej Organizacji Wojskowej. W marcu 1920, po aresztowaniu komendanta Komendy Naczelnej III, J. Bolewskiego i jego współpracowników, była jedną z najaktywniejszych peowiaczek i najlepszych agentek. Pełniła funkcję wywiadowczyni i kurierki. Od maja do sierpnia 1920 pracowała w Warszawie w Komendzie Naczelnej III POW. Od sierpnia 1920 była w Piotrogradzie komendantką nowej placówki Komendy Naczelnej III. Działała pod pseudonimem "Kalina". W dniu 25 sierpnia dotarła do Rewla w Estonii. Jednak na początku września 1920 na dworcu kolejowym w Pskowie została, wraz z dwoma innymi osobami, aresztowana przez CzeKa. Bolszewicy poddawali ją torturom przez kilka miesięcy. Kilkakrotnie skazywali na karę śmierci, ale nie przyznała się do stawianych jej zarzutów. W więzieniu spędziła prawie 2 lata, 25 stycznia 1922 wróciła do Polski. Wymieniono ją na wyższych oficerów rosyjskich znajdujących się w polskiej niewoli.

BARBARA KOSSUTHÓWNA,

z domu Piotrowicz , ur. 4 grudnia 1887 r., zm. 24 października 1974 roku w Kielcach, nigdy nie walczyła z bronią w rękę. Była jednak niezwykle skuteczna na innych frontach: karmiła żołnierzy, leczyła rannych, dostarczała im środków finansowych. Bez takich jak ona Legiony nie zaszłyby zbyt daleko po wyjściu z Krakowa. Jedna z pierwszych kobiet, które pomimo niechęci i pogardy mężczyzn wstąpiły do ruchu strzeleckiego, a nawet wywalczyły sobie prawo udziału w manewrach wojskowych. Wiosną 1914 roku wzięła udział w pierwszych ćwiczeniach z bronią w rękę, na które Piłsudski dopuścił nie tylko strzelców, ale i strzelczynie. W czasie I wojny światowej należała do oddziałów

strzeleckich. Działała w kole kieleckim Ligi Kobiet Pogotowia Wojennego. Prowadziła kursy dla sanitariuszek, uczyła zasad pierwszej pomocy oraz podstawowej opieki nad rannymi. Pracowała w szpitalach wojskowych w Jabłonkowej i w Dziedzicach na Śląsku.

Literatura (wybrana):

Cieślukowa A., *Ochotnicza Legia Kobiet 1918–1922*, Warszawa 1998.

Drogi Polek do niepodległości, red. Iwona Dadej, Piotr Abryzewski, Sulejówek 2019.

Kleiznar I., *Kobiety niepodległości. Bohaterki, żony, powiernice*, Warszawa 2018.

Laszczykowski M., *Kobiety niepodległej*, Warszawa 2021.

Nieniewski M., *O udziale kobiet w walkach o niepodległość*

<https://klubjagiellonski.pl/2020/04/20/polka-z-bronia-w-reku-jak-walka-o-niepodleglosc-dala-kobietom-rownouprawnienie> (dostęp 04.11.2022).

Niepodległość z kobiecą twarzą. Różne przejawy aktywności kobiet w drodze do niepodległości (od upadku powstania styczniowego do 1920), red. Jolanta Załączny, Warszawa 2019.

Zakrzewski P., *Kobiety Niepodległości* <https://culture.pl/pl/artykul/kobiety-niepodleglosci> (dostęp 04.11.2022).